

Søren Kierkegaard Werken

redactie

Paul Cruysberghs
Udo Doedens
Frits Florin †
Annelies van Hees
Pieter van Reenen
Johan Tael
Karl Verstrynge (vz.)
Pieter Vos
Onno Zijlstra

eindredactie van dit deel

Udo Doedens
Pieter van Reenen
Pieter Vos

Inhoud

Preek gehouden op het pastoraalseminarie	11
Toelatingspreek	25
De lelie op het veld en de vogel onder de hemel – drie godsdienstige toespraken	41
Voorwoord	43
Gebed	44
I “Kijk naar de vogels van de hemel, kijk naar de lelie op het veld.”	46
II “Niemand kan twee heren dienen, want hij zal óf de ene haten en de ander liefhebben, óf zich aan de ene houden en de ander minachten.”	59
III “Kijk naar de vogels van de hemel; ze zaaien niet en ze oogsten niet, en verzamelen niet in schuren” – onbekommerd voor de dag van morgen. “Kijk naar het gras op het veld – dat er vandaag is”.	73
Twee kleine ethisch-religieuze verhandelingen door H.H.	83
Voorwoord	84
Is het toelaatbaar dat een mens zich laat doden ter wille van de waarheid?	
Dichterlijke proeve	87
Voorwoord	88
Introductie	89
A	92
B	100
C	111
D	115
E	118
Over het verschil tussen een genie en een apostel	123

‘De hogepriester’ – ‘De tollenaar’ – ‘De zondares’;	
drie toespraken bij het avondmaal op vrijdag	141
Voorwoord	142
I Hebreeën 4, 15	143
II Lucas 18, 13	155
III Lucas 7, 47	165
 Een opbouwende toespraak	175
Voorwoord	177
‘De zondares’, Lucas 7, 37 e.v.	179
 Twee toespraken bij het avondmaal op vrijdag	189
Voorwoord	193
I Lucas 7, 47	195
II 1 Petrus 4, 8	205
 Tot zelfonderzoek, mijn tijdgenoten aanbevolen	215
Bede	216
Voorwoord	217
Inhoud	218
I Wat is er vereist om tot ware zegen naar jezelf in de spiegel van het Woord te kijken? (De vijfde zondag na Pasen)	219
Opmerking vooraf	221
Jakobus 1, 22 tot het einde	225
II Christus is de weg (Christus’ hemelvaart)	
Handelingen 1, 1-12	259
III Het is de Geest die levend maakt (Eerste Pinksterdag)	
Handelingen 2, 1-12	274
 Oordeel zelf! Tot zelfonderzoek, mijn tijdgenoten aanbevolen	289
Inhoud	290
Voorwoord	291
I Nuchter worden	295
II Christus als het voorbeeld of Niemand kan twee heren dienen Matteüs 6, 24 tot het einde	337

De moraal	393
Bij het voorwoord	396
Gods onveranderlijkheid	397
Nawoord van Udo Doedens en Pieter Vos	413
Bij de vertaling	443
Verklarende noten	445
Register van personen en zaken	507

Preek gehouden op het
pastoraalseminarie

Preek gehouden op het pastoraalseminarie¹

| Vader in de hemelen! Trek onze harten tot U,² opdat ons verlangen mag uitgaan naar waar onze schat zal zijn,³ onze zinnen en gedachten zich wenden naar waar ons burgerschap is⁴ – in uw Rijk, zodat als U ons eenmaal van hier wegroept ons weggaan niet een verdrietig scheiden van de wereld wordt, maar een zalige vereniging met U. Maar wij weten immers niet de tijd en het uur,⁵ misschien ligt er nog een lange weg voor ons, en als onze kracht dan soms van ons wordt weggenomen, als matheid een mist over onze ogen legt zodat wij uitkijken als in een duistere nacht, en zich daarin onrustige wensen roeren, ongeduldige wilde verlangens, en het hart kreunt in angstige verwachting voor wat komen gaat, Heer, onze God, leer ons dan, leg in onze harten deze overtuiging, dat ook wanneer wij leven wij U toebehoren.⁶ Amen.

24,245

Filippenzen 1, 19-25

Vanuit zijn gevangenschap in Rome schrijft de apostel Paulus aan de gemeente van Filippi de brief waaruit de voorgelezen tekst afkomstig is.⁷ En waarlijk als het begin van de brief ons niet had verteld dat hij in het keizerlijk paleis als een gevangene in de boeien leefde,⁸ dan zouden de voorgelezen woorden ons zeker niet op zulke gedachten hebben gebracht. Want het is niet de voorstelling dat de gevangenispoorten wellicht nog maar eenmaal voor hem zullen opengaan om hem de dood tegemoet te laten treden, die het weemoedige verlangen oproept om heen te gaan en met Christus te zijn.⁹ Als leefde hij vrij en ongebonden in de wereld, als had hij zich midden in zijn rusteloze werken een ogenblik overgegeven aan stille eenzame beschouwingen over de betekenis van leven en dood, zo klinken zijn woorden tot ons. Hij verlangt naar de gemeente die hij had gesticht, naar de velen die hij van de weg van het verderf geleid had naar de

246 erkenning van waarheid en zaligheid, hij verlangt naar de gemeente die hij liefhad.¹⁰ Hij verlangt naar de Heer en Meester die hem terugriep van de weg van de ergernis, naar de Heer en Meester die hem liefhad.¹¹ Zo staat hij verzonken in beschouwing¹² voor onze gedachte als een schoon, een | verheffend, een versterkend beeld, als een voorwerp waar ons oog op kan rusten, niet als een trouweloze, misleidende zinsbegoocheling die in het uur van het gevaar, als het stormt in ons eigen gemoed, voor ons verdwijnt, maar juist nog klaarder schijnt – hij staat hoog boven de aarde verheven zoals vroeger Mozes, niet om vol verlangen te staren naar een beloofd land dat hij nimmer zal betreden, hij schouwt over de zegen die hij rondom had uitgebreid in de landen,¹³ en ver weerklinkt voor zijn oor de lofzang, de vrome gebeden en voorbeden van de gemeenten voor hem, hun stichter en vader in Christus. Maar hij nam deze eer niet lichtvaardig. De aarde houdt hem niet gevangen, de wereld is hem te eng. Machtige verlangens, een heilig heimwee richt zijn blik omhoog – naar de hemelen, en hij, de apostel Paulus, die kon terugzien op een werkzaamheid, betekenisvol als van maar weinigen, eeuwig onvergetelijk als van nog minder, hij kent toch een overzijde die nog groter, nog zaliger is. Hij vermoedt niet (en hoe zou ook louter een vermoeden hem ertoe brengen zo'n leven te willen verlaten?), nee, hij weet dat van hier weggaan en met Christus zijn zeer veel beter is. Dat hij van hier wenst heen te gaan is dus niet omdat het leven hem kwade moede was geworden, de wereld ijdelheid, zijn apostolische roeping¹⁴ hem dwaasheid. Hij had waarlijk niet voor niets geleefd,¹⁵ hij had niet in de lucht gevochten.¹⁶ Zijn verlangen is gezond en sterk, zich van zijn object bewust, vast en onwrikbaar daarop gericht. Daarom verteert zijn verlangen zijn kracht niet, maakt hem niet ondeugdelijk voor zijn werk. Gesterkt keert de gedachte weer terug naar zijn roeping, verjongd voelt hij nieuw leven in zichzelf. En dat weet ik, zegt hij, en ik ben er zeker van dat ik bij jullie allen zal blijven en verblijven zodat jullie geloof groter en vreugdevoller wordt.¹⁷ Als had hij nog niets tot stand gebracht voor de verbreiding van de naam van Christus, zo haast hij zich naar nieuwe werkzaamheid. Vergetend wat achter hem ligt, uitziend naar wat voor hem ligt, haast hij zich naar zijn doel.¹⁸ Hij denkt met pijn aan de velen die van het geloof zijn afgevallen en als vijand van het kruis van Christus leven,¹⁹ of zijn stem hun oor zou kunnen bereiken.²⁰ Hij denkt | vol zorg aan de zwakken in de gemeenten die behoefte hebben aan bevestiging om vaste schreden op de baan te zetten. Hij die van zichzelf zegt dat hij zowel

247

Grieken als barbaren, zowel wijzen als dwazen een schuldenaar is,²¹ hij snakt ernaar Christus weer te belijden onder de heidenen, en zijn naam onder de volken lof te zingen, hen toe te roepen: verheugt jullie heidenen met zijn volk en weer: loof de Heer alle heidenen en prijst Hem alle volkeren.²² Hij maakt zich weer voor allen dienstbaar,²³ niet om roem te zoeken wil hij weer het evangelie verkondigen, maar omdat hij niet anders kan,²⁴ en hij alles voor allen geworden is, om toch vooral enkelen te kunnen redden.²⁵ En dezelfde apostel die getuigt dat wij de meest beklagenswaardige van alle mensen zijn indien wij alleen in dit leven op Christus hopen,²⁶ bewijst tegelijk door zijn leven dat hij ook voor dit leven hoopt. “Want, als ik blijf leven”, zegt hij, “kan ik vruchtbaar werk doen. Ik weet dus niet wat ik moet kiezen.”²⁷ De weg die hij bewandelt, leert ons dat hij wist wat het is om de beste gelegenheid te benutten.

Zulke beschouwingen en overwegingen als die de apostel formuleert in onze voorgelezen tekst zijn wel nimmer helemaal uit de wereld verdwenen. Want ook al waren er altijd velen wier drukke streven hun geen gelegenheid gunde te bedenken wat boven is,²⁸ wier verstrooide zinnen zich nimmer konden concentreren op ernstig nadenken, ook al waren er velen die zich slaafs in dienst van het ogenblik een moment verlustigden, betoverd door de lust van het oog en de verstrooiing van de wereld, en nu als vluchtende schaduwen verdwenen, weggerukt in de verwarring van het leven,²⁹ ook al waren er velen onder ons die oud werden, maar niets leerden, niets beleefden, niets ervoeren, wier leven spoorloos in de wereld verdween, zoals het leven zelf geen indruk had nagelaten in hun binnenste, ook al waren er velen die rusteloos rondfladderden, die dachten dat ze vrij waren en toch de armzaligste slaven van de tijd – dan blijven er toch altijd nog velen over die dergelijke gedachten niet geheel uit de weg gingen. Sommigen van hen vonden snel uit dat het in wezen toch verspilde moeite was te denken aan dat wat aan de overzijde is, dat de tijd nodig | voor zo’n beschouwing eigenlijk puur verloren was, daar het inzicht dat ermee verworven werd als niets moest worden beschouwd. Hun wijsheid hielden ze niet voor zichzelf, ze wijdden graag anderen daarin in, wilden de dwalenden graag de weg wijzen. Werkzaamheid in de wereld werd hun devies. Maar als hun dan alles mislukte, als onoverkomelijke hindernissen hun ijverigste streven bespotten, als onvoorziene moeilijkheden hun grote verwachtingen te niet deden, dan vertwijfelden ze zonder troost in het leven, zonder hoop in de dood. En als dan soms een verlangen naar een overzijde in hen ontwaakte,

dan was het een onmannelijke zucht, een laf gejammer dat niet vermocht te sterken en te voeden, omdat het niets had om zich toe te verhouden.

Of ze verbreedden de gedachte aan werkzaamheid in de wereld tot het idee van het bezielde samenwerken van de mensheid voor een gemeenschappelijk doel.³⁰ Ze heetten eenieder welkom die zich wilde aansluiten bij de onsterfelijke schare die met jeugdige moed haar opdracht wilde vervullen. De enkeling echter die niet helemaal met zulke gedachten vertrouwd kon raken, wiens ziel een onverklaard verscholen geheim verborg waarvan hij de heerlijke openbaring zuchtend verbeidde – om op hem te wachten daar hadden ze geen tijd voor, voor hem hadden ze geen troost, behalve voor zover hij hun raad wilde volgen om zijn gedachten op te geven en te vergeten en deze verlangens te onderdrukken door in vervoering te raken van de beschouwing van de eeuwige bedrijvigheid der mensheid. Ze lieten hem verwelken en afsterven. En als de enkelingen dan bij zulk samenwerken hun krachten hadden verteerd, als ze voelden dat ze niet langer in staat waren de jonge schare te volgen die nu haar raadsel zou oplossen, dan hadden ze opnieuw geen troost voor zichzelf. Hun tijd was voorbij, ze waren immers overlevenden, nog bij leven begravenen, hadden de troost dat de dood meer medelijden zou hebben en door zijn bezoek hen bevrijden van hun laatste pijn en enige vreugde: de herinnering aan een leven dat voorbij was en zich nooit meer liet leven. De tijd eiste nieuwe krachten, en zoals de natuur haar voortbrengselen verkwist, zoals ze koud en onverschillig de vruchtbare stuifmeelkorrels laat verwaaïen die de levenssporen voor een hele wereld in zich bergen, zo verkwistend springt de mensengeest om met de verstandige schepselen.

Anderen kwamen niet zo gemakkelijk tot zulke beschouwingen, ze werden niet zo gemakkelijk wijs, raakten niet zo snel verlicht. Ze probeerden als het ware de haastige vlucht van de tijd te stoppen, het verdwijnende ogenblik tot staan te brengen, om zich juist diepgaand en innig over te geven aan zulke overwegingen. Geen ogenblik zou onbenut voorbijgaan, maar hun overwegingen begonnen elke dag van voren af aan, hun leven werd verteerd in louter beschouwing en onderzoek, ze kwamen nooit tot een keuze, omdat ze nooit klaar waren met hun angstige berekeningen. Zonder houding en zonder betekenis draaide hun leven rond om gelijkelijk inhoudsloze gedachten. Ze verlangden een leven te verlaten waarvan ze de betekenis niet begrepen, ze verlangden naar een leven waarvan ze de betekenis verkeerd begrepen. Als wolken waar het water uit is werden

Toelatingspreek

Toelatingspreek¹⁰⁹

Gebed¹¹⁰

27,297

Vader in de hemelen! Wij weten wel dat U in een licht woont¹¹¹ en dat uw wezen klaarheid is,¹¹² maar juist daarom bent U ons immers ook zo duister, zelfs in uw openbaring,¹¹³ en als een geheimenis dat wij niet kunnen uitspreken. Zie!, dan is het onze troost dat U in het verborgene ziet¹¹⁴ en van verre verstaat. Beproof dan zelf de harten,¹¹⁵ en naar gelang het geheim is dat het hart van eenieder verbergt en naar gelang U het verstaat, vergeld het hem in het openbaar,¹¹⁶ in de mate dat hij het geheim bewaart en U liefheeft.

Op allerlei heel verschillende manieren wist de apostel Paulus zijn woorden over dezelfde waarheid aan te passen, zodat hij die de mensen moest opleggen, maar er zo mogelijk toch een paar won.¹¹⁷ Hij deed dat niet enkel uit winstoogmerk,¹¹⁸ want hij had geleerd het aardse te ontberen en te verliezen zonder het te missen.¹¹⁹ Hij deed het niet voor eer en aanzien,¹²⁰ opdat iemand zich naar hem zou noemen en aanhanger van Paulus worden, want hij troostte zich er juist mee dat hijzelf maar een enkeling gedoopt had¹²¹ en dus elke aanleiding tot zorgelijk misverstand had vermeden. Hij deed het niet met bedrog in zijn hart,¹²² want voor God was hij openbaar. Nederig erkent hij voor God en mensen dat hij de geringste apostel is, een ontijdig geborene, het niet waard een apostel genoemd te worden.¹²³ Maar als het nodig is, als men het woord niet wil horen, niet wil respecteren van de man die zichzelf weet te vernederen, dan toont hij ook dat hij krachtig van woord is en mondig kan spreken, dat ook al verootmoedigt hij zich onder Gods geweldige hand¹²⁴ en verdraagt hij blij dat een apostel als een voetveeg in de wereld is,¹²⁵ hij zichzelf toch niet vergeten is, dat hij een apostel is die durft op te treden, die zijn waardigheid, de leer die hij verkondigt, durft te

298

laten gelden tegenover ieder tegengeluid dat zich hoogmoedig vanuit de wereld verheft.¹²⁶ Dachten de christenen uit de Joden voorrang te hebben, een eerstgeboorterecht dat hen voor God welgevalliger zou maken en hun het recht zou geven de christelijke vrijheid in ceremoniële boeien te slaan,¹²⁷ dan veroordeelt | Paulus deze lust als twistzucht en ijdel eerbejag,¹²⁸ hij die zelf meer dan een ander durfde te vertrouwen op het vlees,¹²⁹ geboren uit de stam van Benjamin, Hebreeër uit de Hebreeërs, een farizeeër volgens de wet die zelfs had gedaan wat die anderen niet hadden gedaan: de christelijke gemeente vervolgen – maar die dit alles toch voor ijdelheid hield¹³⁰ en dat laatste bitter betreurde.¹³¹ Als er sommigen in de gemeente voorbarig waren als hadden ze het volmaakte al gegrepen,¹³² dan stelt de oude strijder,¹³³ zich bewust van wie hij is¹³⁴ zich bij hen op de renbaan¹³⁵ op, om hen de afstand te laten meten ten opzichte van hem die vond dat hij het volmaakte toch niet had gegrepen maar dat alleen najoeg. – Als de gemeente zich belangrijk voordeed in de zekerheid als zou ze met alle gemak verkrijgen waarvoor de apostelen, als prijsgegeven mannen, dag en nacht moesten werken zonder ander loon te zien dan dat ze uitschot in de wereld waren¹³⁶ en de ondank van de gemeente oogstten, dan gaat hij een ogenblik tekeer,¹³⁷ om haar eraan te herinneren dat hij, die is weggevoerd geweest naar de derde hemel,¹³⁸ met vrees en beven werkt aan de zaak van zijn zaligheid.¹³⁹ Hij handelde zo alleen uit liefde, alleen om de mensen niet voor zich maar voor de waarheid te winnen. Hij stookte niemand op en in niets van wat hem in zijn lange leven overkomen was vond hij aanleiding ongezonde hartstochten bij de gelovigen te wekken. Zelfs toen hij in de boeien tegenover een verachtelijk vorst stond,¹⁴⁰ wilde zijn verhaal geen verbittering oproepen.¹⁴¹ Hij stookt niet, hij wijst niet op zijn boeien om te oordelen, hij is de boeien vergeten, en het onrecht van de wereld jegens hem, dat alles vergeten voor de waarheid waarvan hij de getuige is.¹⁴² Hij wenst zelfs die verachtelijke vorst dat hij was zoals hij, hij wenst het zo verzoend dat hij toevoegt: maar dan zonder deze boeien.

299

Zo ook met betrekking tot de christenen uit de heidenen. Paulus had kracht genoeg om te verhinderen dat de leer met elke wind meewoei,¹⁴³ maar in zijn manier van vertellen weet hij bij het aanpassen ieder briesje te benutten om de onveranderde woorden van de waarheid toch in een of ander hart te doen belanden. Hij is niet voorwaarts gesneld om de altaren van de heidenen omver te werpen, hij heeft niet hun wijsheid gehoond, niet gedacht dat een mens zo, door zijn ijver, onvergetelijk werd. Hij heeft |

Nawoord bij *Tot zelfonderzoek en andere religieuze geschriften*

Udo Doedens en Pieter Vos

Deze bundel is de vijfde en laatste in de reeks *Søren Kierkegaard Werken* die gewijd is aan Kierkegaards godsdienstige toespraken. Na *Opbouwende toespraken*, *Opbouwende toespraken in verschillende geest*, *Wat de liefde doet* en *Christelijke toespraken* hebben we in *Tot zelfonderzoek en andere religieuze geschriften* alle toespraken bijeengebracht die Kierkegaard schreef tussen de publicatie van *Christelijke toespraken* in 1848 en zijn dood in 1855. Enigszins buiten deze opzet vallen de twee kleine ethisch-religieuze verhandelingen uit 1849 en de twee proefpreken die Kierkegaard schreef tijdens zijn theologiestudie. De twee verhandelingen passen in deze bundel omdat ze een klein religieus geschrift vormen dat na 1848 is verschenen. De proefpreken hebben we bijgevoegd om Kierkegaards homiletische oeuvre volledig in onze reeks opgenomen te hebben.

Voor de lezer nu concludeert dat *Tot zelfonderzoek en andere religieuze geschriften* de bijbelse mand met overgeschoten brokken is geworden, uitgegeven voor de volledigheid en zonder groot inhoudelijk belang, haasten we ons te benadrukken dat de teksten uit deze band in Kierkegaards oeuvre wel degelijk een eigen betekenis hebben en dat in minstens drie opzichten. Allereerst heeft Kierkegaard in zijn laatste toespraken en verhandelingen zijn theologische positie willen verhelderen. Dat is zonder meer duidelijk voor de ethisch-religieuze verhandelingen, die tot doel hebben een aantal prealabele theologische vragen te beantwoorden. Maar ook de *Twee toespraken bij het avondmaal op vrijdag* uit 1851 zijn expliciet geschreven om de eigen positie (in dit geval in de kwestie navolging / genade) beter weer

te geven. Ten tweede is Kierkegaard in vele van de hier geboden teksten bezig de autobiografische lijn af te hechten die half verscholen door heel zijn oeuvre loopt. Vrijwel alle late toespraken verraden iets van het besef van een naderend levenseinde dat Kierkegaard al koesterde ruim voor zijn daadwerkelijke overlijden. Tweemaal vinden we daarom teksten met een opdracht aan zijn levenslange religieuze geweten, zijn overleden vader,¹ en eenmaal draagt hij zelfs via een geschrift zijn complete 'schrijverswerkzaamheid' op aan zijn voormalige verloofde.² Het derde element dat de hier gepresenteerde teksten bijzonder maakt, is de directe, om niet te zeggen vertrouwelijke toon die de schrijver aanslaat in met name de reeks *Tot zelfonderzoek*. Eduard Geismar adviseerde beginnende Kierkegaardlezers om de *Tot zelfonderzoek*-toespraken te lezen.³ Daar verruilt Kierkegaard – zich warm lopend voor zijn nog directere ontboezemingen in *Het ogenblik* – zijn liefde voor verheven taal en dialectische methodiek voor een kameraadschappelijk toespreken van zijn lezerspubliek.

Al met al ontmoeten we in onderhavige band niet een compleet nieuwe Kierkegaard, met nieuwe thema's en ideeën, maar wel iemand die zijn best doet om nog kernachtiger te worden in zijn boodschap, nog duidelijker voor en over zichzelf en nog helderder in zijn taal.

1 *Een opbouwende toespraak* uit 1850 en *Gods onveranderlijkheid* uit 1855.

2 *Twee toespraken bij het avondmaal op vrijdag* uit 1851.

3 E. Geismar, *Sören Kierkegaard. Seine Lebensentwicklung und seine Wirksamkeit als Schriftsteller*, [SK. De ontwikkeling van zijn leven en van zijn werkzaamheid als schrijver], Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1929, p. 522: "Sollte ich einem Menschen raten, eine einzelne Schrift Kierkegaards zu lesen, dan würde ich unbedingt dazu raten, *Zur Selbstprüfung* zu lesen, und davon namentlich die erste Abhandlung, die Entwicklungen mit den Stellen in Jakobus' Brief als Grundlage." [Moest ik iemand aanraden één geschrift van Kierkegaard te lezen, dan zou ik zonder meer *Tot zelfonderzoek* aanbevelen, en daarvan in het bijzonder het eerste deel met zijn uitweidingen op grond van de tekst uit de Jakobusbrief.] Getuige een mondelinge mededeling van Howard Hong op een Kierkegaardcongres in 1997 was ook Geismars leerling Gregor Malantschuk deze mening toegedaan.

De studiepreken

Op 3 juli 1840 had Søren Kierkegaard met lof zijn universitaire graad in de theologie behaald.⁴ Dit examen verleende hem toegang tot de academische promotie, maar ook tot het koninklijk pastoraalseminarie, de onderwijsinstelling waar de Deense Lutherse kerk haar predikanten opleidde. Terwijl Kierkegaard begon te werken aan wat zijn proefschrift *Over het begrip ironie* zou gaan worden,⁵ liet hij zich op 17 november 1840 inschrijven aan het seminarie, waarna hij tot de zomer van 1841 verschillende colleges homiletiek (predikkunde) en catechetiek (geloofsondericht) volgde. Onderdeel van het college homiletiek was het houden van een preek voor het gehoor van docenten en medestudenten vanaf een heuse preekstoel in een heuse kerk. Op 12 januari 1841 was het de beurt aan seminarist S.A. Kierkegaard. Hij had als tekst een passage uit de Filippenzenbrief opgekregen: “Het leven is mij Christus, en het sterven gewin.” Zoals te doen gebruikelijk werden de preek en het nagesprek genotuleerd. Het cahier waarin dit gebeurde, bevindt zich nu in de Deense Koninklijke Bibliotheek. Daar lezen we dat het in de kerk van Holmen⁶ verzamelde gehoor goed te spreken was over de voordracht en het intellectuele niveau van de preek, de eerste proeve op dat gebied van de 27-jarige student. Wel werd opgemerkt dat de preek voor ‘de gewone man’ zeker te moeilijk zou zijn. Ook inhoudelijk deed, aldus de critici, de predikant de gewone man onrecht door te stellen dat het sterven enkel winst was voor degene die al in dit leven op het in Christus verborgen eeuwige leven gericht was geweest. “Dat betekent de grote meerderheid der mensen van haar enige troost beroven die zij tegenover de dood bezit, want voor haar is het verborgen leven nog niet opengegaan.” Verder werd

4 Vergelijk Joakim Garff, *Søren Kierkegaard. Een biografie*, Ten Have, Utrecht 2016, pp. 157v.

5 Officieel was wat wij hier een proefschrift noemen een magisterthesis en Kierkegaards ‘promotie’ een magister-examen. Het onderscheid tussen magisterthesis en proefschrift of dissertatie was overigens in Kierkegaards tijd aan het verdwijnen. In de aan Kierkegaard gewijde necrologie in *Berlingske Tidende* wordt hij dr. Søren Kierkegaard genoemd. Zie de ‘Historical introduction’, [Historische inleiding], bij *The Concept of Irony*, [Het begrip ironie], Princeton University Press, Princeton 1989, pp. xii en xiii.

6 Holmens kirke is een kerkgebouw op het eilandje Holmen in het centrum van Kopenhagen.

opgemerkt dat er te weinig ‘fris leven’ in de preek zat, nodig om de mensen werkelijk vanuit de wereld tot God te brengen. “De worstelingen van de ziel zijn te duister geschilderd om tot de gewone man te kunnen spreken, daar deze dergelijke worstelingen niet kent.”⁷ Wie vertrouwd is met het latere werk zal in deze eerste preek de stijl en de thema’s herkennen van Kierkegaards opbouwende toespraken en de religieuze geschriften die hij vanaf 1848 publiceert. Kierkegaard-biograaf Hohlenberg trekt de lijn zelfs door tot Kierkegaards laatste bladzijden: “Kierkegaard raakte dus bij zijn eerste optreden op kerkelijke bodem reeds aan datgene, waartegen hij aan het einde van zijn leven zijn geweldige aanval richtte: dat de Kerk de belangrijkste Christelijke eisen en conflicten verzweeeg.”⁸

In het voorjaar van 1841 waren Kierkegaards persoonlijke en maatschappelijke vooruitzichten gunstig te noemen. Hij was in september 1840 verloofd, deed wat nodig was om later een kerkelijk ambt te kunnen bekleden en na de verdediging van zijn proefschrift, die daadwerkelijk plaatsvond op 16 september 1841, zou ook de weg naar een academische functie openliggen. Een half jaar later was de situatie aanzienlijk gewijzigd. Kierkegaard had dan wel zijn magistertitel behaald, maar een door hem begeerde academische aanstelling was hem onthouden.⁹ Met zijn opleiding aan het seminarie, waaraan hij met tegenzin was begonnen,¹⁰ was hij gestopt en half oktober maakte hij ook een einde aan zijn verlovings. Buitenstaanders konden deze gebeurtenissen nauwelijks anders dan als onverstandig of tragisch beoordelen. Voor Kierkegaard zelf vormden ze de barensweeën tot zijn schrijverschap, dat eind 1841 begon en resulteerde in een lange reeks boeken, waarvan *Of – Of*, verschenen op 15 februari 1843, het eerste was.

Na de eerste golf van publicaties – filosofisch-literaire werken onder pseudoniem en opbouwende toespraken onder zijn eigen naam – of eigenlijk terwijl de golf ononderbroken voort stroomde, keerde Kierkegaard

7 Voor het ‘Protocol van het Koninklijk Pastoraalseminarie te Kopenhagen van 12 januari 1841’ zie Søren Kierkegaard, *Letters and Documents*, [Brieven en documenten], uitg. Henrik Rosenmeier, Princeton University Press, Princeton 1978, pp. 17-22.

8 Johannes Hohlenberg, *Søren Kierkegaard*, Bijleveld, Utrecht 1949, pp. 125v.

9 Idem, p. 126.

10 Idem, p. 125. Garff geeft in zijn biografie, p. 157, een citaat waarin Kierkegaard zijn lage motivatie voor de studie theologie verwoordt.